

Κεφάλαιο δέκατο τέταρτο

ΑΝΟΙΞΕ ΤΟ ΠΑΡΑΘΥΡΟ. Μια ριπή του ανέμου ανάδεψε τις φυλλωσιές και τα λουλούδια. Η κάμαρα γέμισε βασιλικό και νυχτολούλουδο. Σήκωσε το κεφάλι του. Μέσα από τα φύλλα της κληματαριάς διέκρινε ένα μισόγιομο φεγγάρι. Άναψε τσιγάρο, σπηρίχτηκε με τους αγκώνες στο περβάζι κι έμεινε να ατενίζει τη σκοτεινή αυλή. Κόντευαν έξι μήνες που είχε φύγει από το σπίτι του· έξι μήνες που του φαίνονταν αιώνας. Τούτο το καμαράκι, το σκουριασμένο ντιβάνι με το αχυρένιο στρώμα και οι δυο καρέκλες με το φαγωμένο ψαθί ήταν τώρα το σπίτι του. Μα ποιος τα λογαριάζει... Τα άψυχα δεν τα μέτρησε ποτέ του· οι ζωντανοί ήταν αυτοί που του έλειπαν. Η Κρινιώ, τα παιδιά, ο Στέλιος...

Άναψε ένα σπίρτο και κοίταξε τη φωτογραφία που κρατούσε στο χέρι του. Η Κρινιώ χαμογελούσε· το ένα από τα μικρά έκλαιγε. Την πέταξε στο στρώμα, καβάλησε το περβάζι και βγήκε στην αυλή. Πάλι δεν του κόλλαγε ύπνος. Ολημερίς να κουβαλάει μέσα στο λιοπύρι και το βράδυ να μην κλείνουνε τα μάτια του. Μαρτύριο. Κάθισε σε μια καρέκλα, πέταξε το τσιγάρο κι άναψε αμέσως άλλο. Από το διπλανό καμαράκι ακούστηκε ο μαστρο-Θανάσης, που ροχάλιζε μακάρια. Χαμογέλασε. Θυμήθηκε όταν είχε πρωτοέρθει, που όλη μέρα τού μурμουράγε: «Ρε Μηνά, πάφα πούφα, θα σε φάει το ρημάδι! Πέτα το μια στάλα». Είναι και τυχερός όμως. Όπου κι αν τον έβγαλε η ζωή, πάντα κάποιος βρισκόταν να του παρασταθεί. Πώς να ξεχάσει που όταν τρύπωναν σ' εκείνο το φορτηγό, κρυμμένοι μέσα στις μπάλες με τα άχυρα, για να έρθουν στην Αθήνα, δεν ήξεραν αν θα καταφέρουν να φτάσουν καν. Κάθε που το φορτηγό σταματούσε σε κάποιο μπλόκο η καρδιά του πήγαινε να σπάσει. Ευτυχώς τον Μήτσο τον φορτηγατζή τον ήξεραν για δικό τους και οι έλεγχοι ήταν πλημμελείς. Και ήτανε δικός

τους ο Μήτσος· όχι απλώς δεξιός, καρδεξιός. Κι όμως, όταν τον πιάσανε με τον Στέλιο και του ζήτησαν να τον μεταφέρει λάθρα στην Αθήνα, δέχτηκε με τη μία. Κίνδυνο δεν λογάρισε. Όσο για ναύλα... Έχει να παίρνει, έτσι τους είπε. Και να πεις ότι είχανε καμιά σπουδαία γνωριμία; Πέντε καλημέρες είχανε αλλάξει όλες κι όλες. Και όταν του ζήτησαν, μια μέρα πριν φύγουν, να πάρουν μαζί τους έναν ακόμα, αντίρρηση δεν έφερε. «Σάμπως στον σβέρκο μου θα σας φορτωθώ;» γέλασε ο Μήτσος. Το κεφάλι του έπαιζε κι όμως γελούσε. Βέβαια, αν ήξερε ότι ο άλλος που τον φόρτωσαν στο φορτηγό ήταν καπετάνιος στον ΕΛΑΣ κι ένας από τους πλέον καταζητούμενους, ίσως να μη γελούσε, μα πάλι θα τον έπαιρνε.

«Και δεξιός και αγράμματος ο Μήτσος. Υπογραφή δεν ήξερε να βάλει. Μα πρώτα μέτραγε τον άνθρωπο. Εμείς;» Ο καπετάνιος στραβομουτσούνιασε όταν του το είπε. Γι' αυτόν ο Μήτσος ήταν ένας ακόμα αντιδραστικός. Τη ζωή του του χρωστούσε, καλή κουβέντα όμως δεν έλεγε. Έτσι ήταν η φτιάξη του. Τον άνθρωπο είχε μάθει να τον κρίνει από τα πιστεύω του και όχι από τις πράξεις του. Και να πεις ότι δεν του δόθηκαν ευκαιρίες για να καταλάβει ότι κάνει λάθος; Όταν μπήκε ο Μαγγανάς στην Καλαμάτα και αυτός ήταν κρατούμενος στις φυλακές του Καρέλια, αν δεν υπήρχαν κάποιοι έντιμοι χωροφύλακες κι εθνοφύλακες, δεξιοί οι περισσότεροι, να παίξουν το κεφάλι τους κορόνα γράμματα και να αρνηθούν να παραδώσουν στους «συμμορίτες» τους κρατουμένους σαν πρόβατα επί σφαγή, ίσως τώρα να μη ζούσε κανείς τους. Αυτός δεν το έβλεπε έτσι. «Ήταν υποχρέωσή τους να μας φυλάξουν», αυτή ήταν η άποψή του. Τι να πεις... Λες και ζούσε σε άλλο κόσμο. Μάλλον είχε δίκιο ο Κώστας. Όταν κάποτε συζητούσαν και η κουβέντα ήρθε στον καπετάνιο, του είχε πει ότι ο άνθρωπος είναι άρρωστος. «Τι αρρώστια, ρε Κώστα;» «Παρωπιδικός κομματισμός, φιλαράκο. Άσχημη αρρώστια, ανίατη...»

Μελαγχόλησε. Χάθηκε με τον Κώστα. Πού να βρίσκεται; Να ζει άραγε; Όταν ο παπάς ήρθε ένα μεσημέρι τρέχοντας στο καφενείο και του είπε ότι κρυφάκουσε τον Διονύση να συζητάει με κάποιους άλλους και να λένε ότι οι μαγγανάδες ετοιμάζονται να μπούνε στην πόλη, ο πρώτος που σκέφτηκε ήταν ο Κώστας. Παράτησε τη δουλειά κι έφυγε τρέχοντας για το σπίτι του. Δεν τον βρήκε, ειδοποίησε όμως τη μάνα του. Τώρα αν έπιασε τόπο, κανείς δεν ξέρει. Ο Κώστας στο σπίτι του δεν πατούσε παρά σπάνια. Τον

κουρέλιασε εκείνη η επίσκεψη. Η μάνα του καράβι τσακισμένο, ο άντρας της πεθαμένος από χρόνια και ο μεγάλος γιος της να κρύβεται μέσα στις τρύπες και στα χαλάσματα σαν το αγρίμι.

Ακουστά την είχε τη μάνα του Κώστα· πρώτη φορά την έβλεπε. Εκείνη, από υποχρέωση που νοιάστηκε τον γιο της, τον πέρασε στο σπίτι για να τον τρατάρει έναν καφέ. Σπίτι τρόπος του λέγειν· μια ετοιμόρροπη τρώγλη ήταν στην ουσία. Βιαζότανε, μα ντράππηκε να της αρνηθεί. Φτωχή γυναίκα, όλη της τη ζωή την πέρασε πάνω από τη σκάφη για να σπουδάσει τον γιο της. Κι όταν πήρε το δίπλωμα κι έγινε επισήμως καθηγητής φυσικής αγωγής, είπε ότι πήρανε τέλος τα βάσανά της. Θα διοριστεί ο Κώστας, θα παίρνει καλό μισθό ο Κώστας, θα παντρευτεί και θα της κάνει αγγόνια ο Κώστας... Αλλά έμπλεξε με τα πολιτικά ο Κώστας... Γύρισε τούμπα η ζωή της. Τα όνειρά της πνιγήκανε στις σκάφες που ξενόπλενε. Και τι όνειρα... Ένα καινούριο φουστάνι ήταν όλος κι όλος ο καημός της. Δεν κατάφερε να το κάνει πραγματικότητα. Μια τα βιβλία και τα τετράδια, μια οι δικηγόροι, της ρουφήξανε το αίμα. Κάθε τρεις και λίγο να τρέχει στα τμήματα και στα δικαστήρια. Κι όλο να ρωτάει τον Κώστα: «Γιατί, παιδάκι μου;». «Για το δικίο του κόσμου, μάνα». «Το δικό μας το δικίο ποιος θα μας το δώσει, παιδάκι μου;» Σώπαινε ο Κώστας, απάντηση δεν της έδινε. Έβαζε το δικίο του κόσμου πάνω από το δικό τους, μα δεν μπορούσε να της το πει, ντρεπότανε. Πώς να της πει να παλέψει για τα φουστάνια των αλλωνών όταν δεν έχει δικό της; Πώς να της πει να παλέψει για τα μεγάλα και σημαντικά όταν δεν μπορεί να φέρει βόλτα τα μικρά και ασήμαντα;

Ξαλάφρωσε η μάνα του, του μίλησε λες και τον ήξερε χρόνια. Στον Κώστα δεν μπορούσε να τα πει· ήξερε γράμματα και την έφερνε τούμπα. Έβαλε τα χέρια της κι έβγαλε τα μάτια της· έκανε το σκατό της παξιμάδι για να τον σπουδάσει· ποιο το όφελος; Να ντρέπεται να λέει που είναι γιος της, να, αυτό ωφελήθηκε από τα καμώματά του. Ο Μηνάς προσπάθησε να την ηρεμήσει. Δίκιο είχε, μα τα πράγματα δεν ήταν τόσο απλά. Ο Κώστας είναι από άλλη πάστα, σπάνια. Αν ήταν λίγοι ακόμα σαν αυτόν, ο κόσμος θα ήταν καλύτερος. Θα πρέπει να καμαρώνει που είναι γιος της, όχι να ντρέπεται.

Έγειρε πίσω στην καρέκλα. Θυμήθηκε την έκφρασή της όταν τον ξέβγαλε στην πόρτα. Το πρόσωπό της μια αλλοπρόσαλλη

ζωγραφιά: θλίψη, θυμός, συμπόνια, καημός, κατανόηση, όλα μαζί. Κατάλαβε ότι τον χρέωσε ως ομοϊδεάτη του γιου της. Πρέπει να είχε δει κάμποσους τέτοιους. Όλοι στο σινάφι του Κώστα ήταν ανακατεμένοι με τα πολιτικά. Τον σταύρωσε και τον έστειλε στην ευχή της Παναγίας. Έφυγε προβληματισμένος. Ποιος είχε δίκιο τελικά, ο Κώστας ή η μάνα του; Ώρες έφαγε να σκέφτεται. Δίκιο ο ένας, δίκιο και η άλλη. Όλοι δίκιο, μα κανένας τους δεν το βρήκε, κι ανάθεμα αν θα το βρει...

Ψυχοπλακώθηκε. Έκλεισε τα μάτια του και γύρισε στη θαλπωρή του σπιτιού του. Η Μάγδα θα κοντεύει να γεννήσει τώρα πια. Όταν έφυγε, ήταν ήδη δύο μηνών. Χαμογέλασε. Η γκριμάτσα του Στέλιου όταν άκουσε ότι θα γίνει πατέρας δεν ξεχνιόταν. Κέρωσε το χρώμα του πελιδνό και το στόμα του να χάσκει. Δεινοπαθήσανε για να τον συνεφέρουνε. Σαν τώρα τα θυμάται. Ανήμερα του Αϊ-Γιαννιού τούς το ανακοίνωσε. Κάθονταν οι τέσσερις τους στο τραπέζι κι άξαφνα, χωρίς καν να τους προετοιμάσει, τους το ξεφούρνισε. Αμόλπησε ένα «είμαι έγκυος» κι ύστερα σιώπησε και περίμενε να δει αντιδράσεις. Τους πέσαν τα κουτάλια από τα χέρια. Αυτό το ζήτημα είχε θεωρηθεί από όλους λήξαν. Να όμως που το τι λήγει και τι όχι το αποφασίζει η ίδια η ζωή. Εκεί που το είχαν ξεχάσει, έγινε το θαύμα. Χέστηκε ο ταλαίπωρος ο Στέλιος από τη χαρά του. Όταν ξεπέρασε την έκπληξη, γελάσανε και τα μουστάκια του. Έπιασε να κερνάει στο μαγαζί γνωστούς και ξένους. Μα το χειρότερο ήτανε που δεν μπορούσε να πει τον λόγο που κερνούσε. Τι να πει, ότι θα γίνει πατέρας κι ότι η γυναίκα που θα φέρει στον κόσμο το παιδί του είναι παντρεμένη με άλλον; Βέβαια, σε κάποιους λίγους, πιο δικούς του, που ξέρανε για τη σχέση του με τη Μάγδα, δεν κρατήθηκε και το είπε. Ε, δεν θέλει και πολύ, σε δυο μέρες το είχανε μάθει όλοι. Το πείραγμα πήγαινε σύννεφο. Ο Στέλιος έκανε πως θύμωνε κι αναρωτιότανε πώς διάολο μαθεύτηκε. Όσπου ένα βράδυ ο παπάς, που ήτανε και ο μόνος που δεν τον ντρεπότανε, του έλυσε την απορία: «Τι πώς, ρε Στέλιο; Θέλει η πουτάνα να κρυφτεί, αλλά η χαρά δεν την αφήνει...». Όλοι τους γελάσανε εκτός από την Κρινιώ, που αγριοκοιτάζοντας τον πατέρα της τον ανάγκασε να σταματήσει.

Πόσο του λείπει η Κρινιώ! Τα απαλά της τα μαλλιά, η μυρωδιά της, η αγκαλιά της... Κάποτε ο Κώστας τού είχε πει ένα παραμύθι για κάποιον που πούλησε την ψυχή του στον διάβολο. Να,

κάτι τέτοιες στιγμές είναι που κι αυτός θα την πουλούσε. Αν του φανερωνόταν τώρα, προκειμένου να την ξαναδεί, θα έδινε τα πάντα. Χαμογελαστή όμως· όχι όπως το βράδυ που της ανακοίνωσε ότι θα φύγει.

Από τότε που τον ειδοποίησε ο παπάς σταμάτησε να κοιμάται στο σπίτι του. Αποφασίσανε από κοινού με τον Στέλιο για ένα διάστημα να κρύβεται. Όταν τα πράγματα καλυτερέψουν, τότε γυρίζει πάλι πίσω. Τα πράγματα δεν καλυτέρεψαν ποτέ. Η φάμπρικα με τις ψευτοκατηγορίες γιγαντώθηκε. Όσοι αντάρτες δεν είχαν συλληφθεί άρχισαν να κρύβονται δεξιά κι αριστερά. Μοιραία ήρθε και η δική του η σειρά. Η κατηγορία όμως που φόρτωσαν στον ίδιο ήταν πέρα για πέρα αληθινή. Είχε και αυτόπτη μάρτυρα του περιστατικού. Ο Διονύσης τον μήνυσε για τον φόνο δεκαεννιά Ελλήνων «πατριωτών», καθώς και για τον φόνο ενός Γερμανού αξιωματικού. Για το περιστατικό της ταβέρνας κοντολογίς. Η μισή δύναμη της χωροφυλακής πήγε για να τον συλλάβει. Λυσσάζανε που δεν τον βρήκανε. Σπίτι και καφενείο τα κάνανε φύλλο και φτερό. Ο Στέλιος έτρεξε κατευθείαν στον Σκαφιδά, τον δικηγόρο που τον είχε βοηθήσει τότε που ο Διονύσης είχε βάλει να τον συλλάβουν, για να δει τι μπορεί να γίνει. Αυτός του είπε ξεκάθαρα ότι αν τον βρουν, «τον έφαγε το μαύρο σκοτάδι»· ότι από παντού ακούγεται ότι ετοιμάζουνε εκτελεστικά αποσπάσματα. Ο ταλαίπωρος ο Στέλιος το βράδυ που βρεθήκανε ήτανε πανιασμένος από τον φόβο του. Προσπάθησε να του τα στρογγυλέψει στην αρχή, να μην τον τρομάξει. Μα τι στρογγύλεμα παίρνει ο θάνατος; Ήταν ξεκάθαρο τι θα γινόταν αν τον έπιαναν.

Βυθίστηκε στο σκοτάδι όταν άκουσε τα νέα. Ανέκαθεν πίστευε πως ο θάνατος εκείνων των ανθρώπων στην ταβέρνα θα τον κυνηγούσε μέχρι την άλλη του ζωή. Δεν μπορούσε να το εξηγήσει λογικά, αλλά ήταν βέβαιος. Ο Στέλιος τον είδε που συννέφιασε και, θέλοντας να του δώσει κουράγιο, έπιασε να του λέει πως ίσως ο παπάς να καταφέρει κάτι. Ποιος ξέρει, μπορεί ο Διονύσης, με το λέγε λέγε του παπά, να αποσύρει τη μήνυση. Ο παπάς όμως, όταν έμαθε ότι την καταγγελία την έκανε ο γιος του, τον έδιωξε από το σπίτι. Γίνανε μύλος κοντολογίς· μόνο που δεν ήρθανε στα χέρια. Παραλίγο να διώξει και την παπαδιά μαζί. Ήταν σίγουρος, κι ας μην μπορούσε να το αποδείξει, πως εκείνη ήξερε εξαρχής τι ετοιμάζε ο γιος της.

Η υγρασία τον περόνιασε. Μπήκε στην κάμαρα κι έριξε πάνω του ένα πουκάμισο. Βγήκε πάλι στην αυλή και κοίταξε στον δρόμο. Από τη θάλασσα ανέβαινε νοτιάς· οι χωματόδρομοι σκεπασμένοι με ένα κόκκινο σύννεφο σκόνης. Επέκεινα, από το λιμάνι του Πειραιά, ακούστηκε η κόρνα ενός βαποριού. Κι όμως υπήρχε ακόμα ζωή. Κάποιοι δούλευαν, ξενύχταγαν, γλένταγαν... Ο ίδιος κλεισμένος σε τούτη την ανοιχτή φυλακή. Δεν του άρεσαν τα Καμίνια. Από την πρώτη στιγμή που ήρθε σε τούτη τη συνοικία, παρότι δυο βήματα από το λιμάνι του Πειραιά, ένιωθε λες και τον είχαν εξορίσει στην άκρη της γης. Ξεραϊλα, παντού χώμα, καλάμια και χαμόσπιτα. Η μέρα περνούσε εύκολα: Να ρίξεις την πυρήνα στη φωτιά, να φορτώσεις αμάξια και κάρτα με τούβλα και κεραμίδια, να κουβαλήσεις λάσπη. Το βράδυ όμως δεν αντεχότανε. Μόλις έσβηναν οι φωτιές και ο κόσμος τραβούσε για τα σπίτια του, άκρα του τάφου σιωπή. Τις πρώτες μέρες μακάριζε την τύχη του· όσο λιγότερος ο κόσμος, τόσο λιγότερος και ο κίνδυνος να τον εντοπίσουν. Όσο όμως περνούσε ο καιρός, ένιωθε να ασφυκτιά. Εκατό φορές είπε να πάρει τον δρόμο κι όπου τον βγάλει· Αθήνα, Πειραιά, αρκεί να δει κόσμο, να αισθανθεί για λίγο ότι ζει. Ο μαστρο-Θανάσης όμως τον έφερε στα συγκαλά του. Αν τον σταματήσουν οι πολισμένοι και του ζητήσουν ταυτότητα; Είχε δίκιο. Κάθε που έκανε να βγει στον δρόμο σκεφτότανε το λάθος του και πισωγύριζε.

Πάνε μέρες που δεν έχει φανεί ο καπετάνιος. Τον πρώτο καιρό τον επισκεπτόταν πιο συχνά. Στην αρχή πίστευε πως έκανε απερισκεψία που του είπε τη διεύθυνσή του. Αν κάποια μέρα τον συλλάβουν, τι γίνεται; Μετά όμως το ξεπέρασε. Όλα τα στραβά του κόσμου μπορεί να είχε πάνω του ο καπετάνιος, ήτανε όμως παλικάρι. Ζωντανό να τον γδέρναν, το στόμα του δεν θα το άνοιγε. Άλλωστε την παρανομία την είχε σπουδάσει. Χρόνια ολόκληρα ήτανε μαθημένος να ζει έτσι. Από τότε μάλιστα που απέδρασε από τη φυλακή με τη βοήθεια του Κόμματος το θεωρούσε υποχρέωσή του να μη συλληφθεί ξανά. Δεν τον ένοιαζε για τον εαυτό του, έτσι τουλάχιστον έλεγε, τον ένοιαζε όμως και με το παραπάνω να μη φανεί ανάξιος της εμπιστοσύνης των συντρόφων του. Όταν βρεθήκαν τυχαία στο σπίτι ενός φίλου του Στέλιου, κάνα δυο μέρες πριν φύγουν για την Αθήνα, και ο Μηνάς τού πρότεινε, αν ήθελε, να τον πάρει κι αυτόν μαζί

του, ο καπετάνιος αρνήθηκε. Αν κάτι πήγαινε στραβά, αυτός ήταν αποφασισμένος να μην τον πιάσουν ζωντανό. Ο Μηνάς επέμεινε. Παρότι ήξερε πως ο καπετάνιος ό,τι έλεγε το εννοούσε, το θεώρησε υποχρέωσή του να τον βοηθήσει. Άλλωστε, αν τους ανακάλυπταν οι παρακρατικοί, είτε πρόβαλλαν αντίσταση είτε όχι, μάλλον το αποτέλεσμα θα ήταν το ίδιο. Δέχτηκε τελικά. Η υποδομή του Κόμματος στην πόλη ουσιαστικά ήταν ξεχαρβαλωμένη. Άλλος τρόπος για να φύγει δεν υπήρχε. Μάλιστα, όταν καταφέρανε να φτάσουνε στην Αθήνα σώοι και αβλαβείς, ήταν μια από τις ελάχιστες φορές που απεκδύθηκε τον κομματικό του μανδύα και φέρθηκε σαν άνθρωπος. Την ώρα που χώριζαν τον αγκάλιασε, τον φίλησε και του είπε εμφανώς συγκινημένος: «Κι αν λογοφέραμε κάποτε, ρε Μηνά, νερό κι αλάτι. Νερό κι αλάτι...».

Πολύ τον μπερδεύει αυτός ο άνθρωπος. Η απέραντη και συνεχόμενη πολιτικολογία του τον κουράζει όσο δεν λέγεται. Από την άλλη όμως τον θαυμάζει κιόλας. Ένα βουνό γράμματα έμαθε, κι ενώ θα μπορούσε να ζει σαν βασιλιάς, αυτός προτιμάει να κρύβεται δεξιά κι αριστερά και να παίζει καθημερινά το κεφάλι του κορόνα γράμματα. Αυτή η προσήλωσή του όμως μοιάζει με τύφλωση. Δεν μπορεί να συζητήσει τίποτε άλλο. Τα καθημερινά, τα απλά, δεν υπάρχουν γι' αυτόν. Κάνα δυο φορές που προσπάθησε να του μιλήσει για την Κρινιώ και τα παιδιά δυσφόρησε φανερά. Συζήτηση που δεν έχει ως κεντρικό άξονα το «Κόμμα» είναι γι' αυτόν παντελώς άχρηστη. Το χειρότερο όμως είναι η επιμονή του. Την τελευταία φορά μάλιστα που ανταμώσανε η επιμονή του έφερε αποτέλεσμα. Ο Μηνάς αναγκάστηκε να εμπλακεί σε πολιτική συζήτηση μαζί του και μετάνιωσε την ώρα και τη στιγμή. Μα δεν άντεξε άλλο. Από τη ώρα που είχε έρθει έβριζε ασύστολα αυτούς που ασκούσαν κριτική στην απόφαση του Κόμματος να μη συμμετάσχει στις εκλογές του Μαρτίου. Ο Μηνάς άποψη δεν είχε, από κουβέντες όμως που έπιανε από τους ανθρώπους που ερχόταν σε επαφή στη δουλειά, που οι περισσότεροι μάλλον ήταν και αριστερών πεποιθήσεων, είχε καταλήξει στο συμπέρασμα πως το Κόμμα πήρε τον κόσμο στον λαιμό του. Όσοι υπάκουσαν στην εντολή του για αποχή τραβάνε τώρα του Χριστού τα πάθη. Εξαιτίας της φαινής ιδέας κάποιου ή κάποιων ηλίθιων σύρονται τώρα ομάδων στις φυλακές χιλιάδες άνθρωποι.

Ο καπετάνιος είχε γίνει έξαλλος. Αυτό το «ηλίθιος» προπαντός τον έβγαλε από τα ρούχα του. Άρχισε να ωρύεται πως η απόφαση ήτανε του Ζαχαριάδη και πως ο Ζαχαριάδης είναι τιτάνας της πολιτικής, πεφωτισμένος ηγέτης και διάφορα τέτοια. Ύστερα άρχισε να βρίζει όλους αυτούς που καταφέρονταν εναντίον του: «λούμπεν, ρεβιζιονιστές, μικροαστοί, μενσεβίκοι...». Κοντά μισή ώρα αγόρευε. Ούτε κουβέντα όμως για το αν ήταν σωστή ή λάθος η απόφαση για αποχή. Ο Μηνάς, όταν τελείωσε, του το επισήμανε. Τι το 'θελε; Του έδωσε αφορμή για να ξεκινήσει καινούρια αγόρευση, με επιχειρήματα μάλιστα τόσο παράλογα, που κατάφερε τελικά να τον εκνευρίσει. Το επιχείρημά του, κοντολογίς, ήταν ότι μπροστά στην ανάγκη να μη νομιμοποιηθούν αυτές οι εκλογές-παρωδία άξιζε τον κόπο η ταλαιπωρία κάποιων. Ο Μηνάς, αυτή τη φορά, του τα έσουρε κανονικά. Σύντομα όμως κατάλαβε ότι δεν πρόκειται να βρει άκρη και τα παράτησε. Ο άνθρωπος αυτός δεν έπαιρνε χαμπάρι. Ή δεν μπορούσε ή δεν ήθελε να αντιληφθεί ότι πίσω από τους «κάποιους» βρίσκονταν άνθρωποι που τους γέννησε μάνα και πατέρας, πως πίσω από κάθε σύλληψη και φυλάκιση κρυβόταν ένα ανθρώπινο δράμα.

Πάλι ξεστράτισε. Κάθε που φέρνει στο μυαλό του την Κρινιώ, πριν καλά καλά δει την εικόνα της, προσπαθεί να την αποβάλει. Την ντρέπεται· αυτή είναι η αλήθεια. Δεν κλείσανε χρόνο παντρεμένοι και την κορόιδεψε. Το 'θελε δεν το 'θελε, δεν έχει σημασία. Σημασία έχει που δεν τήρησε την υπόσχεσή του. Αν ήθελε να είναι εντάξει μαζί της, δεν έπρεπε να της υποσχεθεί τίποτα. Βέβαια, όταν της έλεγε ότι δεν θα φύγει ποτέ από κοντά της, το πίστευε. Όμως το τι πιστεύεις δεν μετράει· το τι μπορείς έχει αξία. Κι αυτός δεν μπόρεσε. Και το χειρότερο ήταν πως ήξερε ότι δεν θα μπορέσει να τηρήσει την υπόσχεσή του. Ήξερε πως είχε ανοίξει λογαριασμούς και κάποτε θα ερχόταν η ώρα να τους πληρώσει.

Ψέματα· στον νου του δεν τη φέρνει αυτός, μόνη της έρχεται. Τον ψάχνει, ρωτάει να μάθει γιατί την άφησε μονάχη. Αυτός ντρέπεται ακόμα και να την κοιτάξει στα μάτια. Όσες φορές το επιχείρησε πληγώθηκε. Ίδια ρομφαία αρχαγγέλου τα μάτια της. Κάθε που τα ανοιγόκλεινε ένιωθε να τον σπαθίζουν. Κι αυτός να μην μπορεί να κάνει και να πει οτιδήποτε. Μήτε τον πόνο του δεν ήταν σε θέση να δείξει. Απλώς έστεκε εκεί με κατεβασμένο

το κεφάλι, περιμένοντας πότε θα βαρεθεί τη σιωπή του και θα φύγει. Απίστευτο μαρτύριο, που όσο περνάει ο καιρός γίνεται χειρότερο.

Θυμάται τα μάτια της. Εκείνο το βράδυ που χωρίσανε τα φωτογράφησε με τον νου του ολοκάθαρα. Αλάτι στην πληγή της ψυχής του αυτή η φωτογραφία. Λυπημένα μάτια· το γαλάζιο χρώμα τους ανακατεμένο με το κόκκινο της θλίψης· το φως τους μουντό, λες ήλιος κρυμμένος πίσω από βαριά σύννεφα. Το μετάνιωσε· δεν έπρεπε να πάει. Ο Στέλιος τού είπε ότι ήταν αποκοτιά, ότι οι χωροφύλακες ήταν παντού, αμάν και πώς κάνουν να τον πιάσουν. Δεν λογάριασε κίνδυνο. Τρύπωσε σαν φάντασμα από την πίσω πόρτα. Δεν άντεχε να φύγει χωρίς να τη δει. Είχε ορκιστεί να κάνει κουράγιο, να μην τη στενοχωρήσει. Πάλι δεν τα κατάφερε. Μόλις τον αγκάλιασε κι έβαλε τα κλάματα, την ακολούθησε. Κλάψανε αγκαλιασμένοι σαν εραστές, σαν σύζυγοι, σαν παιδιά, σαν γονείς... σαν... σαν... Οτιδήποτε μπορούσε να τους φέρει δάκρυα το βάλανε στον νου τους. Και ήταν πολλά αυτά, πάρα πολλά. Κουβέντα δεν προλάβανε να αλλάξουνε· ίσαμε την ώρα που χωρίσανε μιλάγανε μονάχα με λυγμούς. Βουνό η θλίψη τους. Συνέθλιβε λόγια και σκέψεις.

Είχε ρίξει μια ματιά στα μωρά που κοιμούνται και είχε βγει στον δρόμο. Δεν έβλεπε μπροστά του καλά καλά. Πού πήγαινε, πού θα τον έβγαζε τούτη τη φορά η ζωή; Γιατί πάλι την παράτησε; Τι αμαρτίες πληρώνει; Μέχρι να ξημερώσει, χιλιάδες ερωτήματα κατέτρυχαν το μυαλό του. Άκρη δεν μπορούσε να βρει· τα έβαλε με όλους; με τον Θεό, με τον Δαμιανό, με τον πατέρα του, με την τύχη του... Μα πάνω απ' όλα τα είχε με τον εαυτό του. Αν δεν είχε σκοτώσει τον Δρογκάκο... Αν δεν είχε ανέβει στο βουνό... Αν δεν είχε επέμβει για να σώσει τον Διονύση...

Κοντοζύγωνε το χάραμα. Πάλι άυπνος θα πήγαινε στη δουλειά. Μπήκε στην κάμαρα και ξάπλωσε, μπας και κοιμηθεί καμιά ώρα. Μάταια. Πάνω απ' όλα τον τυραννούσε που δεν μπορούσε να μάθει νέα τους. Ο Στέλιος τού το είχε ξεκαθαρίσει εξ αρχής πως κανείς δεν πρέπει να μάθει πού μένει. Αλληλογραφία, τηλεφωνα και οποιαδήποτε άλλη επικοινωνία απαγορεύονται διά ροπάλου. Το πιο πιθανό είναι να τους παρακολουθούν ανελλιπώς και να περιμένουν κάποιο λάθος τους. Αν παραστεί μεγάλη ανάγκη, θα επικοινωνήσει αυτός μαζί του. Όχι τίποτ' άλλο, αλλά θα πάρουνε

στον λαιμό τους και τον μαστρο-Θανάση. Αμαρτία είναι. Δεν φτάνει που δέχτηκε να τους εξυπηρετήσει, να τον μπλέξουνε κιόλας;

Άξαφνα από το παράθυρο είδε να προβάλλει ένα κεφάλι με ανακατωμένα άσπρα μαλλιά και πρησμένα μάτια.

– Πάλι δεν κοιμήθηκες, ρε; Πανάθεμά σε... Άιντε, σήκω να πιούμε καφέ, μουρμούρισε ο μαστρο-Θανάσης.

Ανακάθισε και κοίταξε έξω. Σκοτάδι ακόμα. Μια ώρα και βάλει ήθελε για να ξημερώσει. Σηκώθηκε, έριξε λίγο νερό στο πρόσωπό του, βγήκε στην αυλή κι αφού τράβηξε μια καρέκλα κάθισε πλάι στο περβάζι. Σε λίγο, καθισμένοι ο ένας πλάι στον άλλο, έπιναν τον καφέ τους. Ο μαστρο-Θανάσης, αφού κάπνισε κάνα δυο τσιγάρα και ήπια λίγο καφέ για να ανοίξει το μάτι του, τον είδε που ήτανε συννεφιασμένος κι έπιασε να του λέει, ως συνήθως, ιστορίες. Χιλιοειπωμένες ιστορίες, μα θες γιατί τις έλεγε ωραία, θες γιατί μέσα από αυτές έμαθε πολλά πράγματα για τον Στέλιο που δεν τα ήξερε, τις έκανε κέφι.

Η φίλιά του Στέλιου και του μαστρο-Θανάση κρατούσε από την εποχή του δεύτερου βαλκανικού πολέμου. Εκεί γνωρίστηκαν. Η φίλιά τους σφυρηλατήθηκε στα αμπριά, πολεμώντας τους Βούλγαρους. Μα πάνω απ' όλα τους ένωνε η αγάπη τους για τον Βενιζέλο και η κοινή απέχθειά τους για το στέμμα. Συμμετείχαν μάλιστα από τους πρώτους στο κίνημα της εθνικής αμύνης. Παίξανε το κεφάλι τους κορόνα γράμματα. Αν δεν επικρατούσαν οι κινηματίες, ο φιλοβασιλικός διοικητής της μονάδας που υπηρετούσαν τους είχε έτοιμους για ντουφέκισμα. Χρόνια περάσανε πολεμώντας ο ένας πλάι στον άλλο. Στις αρχές του 1918 όμως, λίγο πριν από τη λήξη του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου, όταν ο Στέλιος τραυματίστηκε στο πόδι και γύρισε στα μετόπισθεν, παρότι αντάλλασσαν, αραιά και πού, κάποια γράμματα, στην ουσία χάθηκαν. Ο μαστρο-Θανάσης συνέχισε να πολεμεί. Συμμετείχε μέχρι και στο εκστρατευτικό σώμα που είχε στείλει ο Βενιζέλος στην Ουκρανία για να αντιμετωπίσει τους μπολσεβίκους. Ύστερα, όταν στα μέσα του 1919 γύρισαν πίσω, έφυγε κατευθείαν για τη Μικρασία. Καινούριες μάχες και ταλαιπωρία ανείπωτη. Μέχρι που κατέρρευσε το μέτωπο και γύρισε κακήν κακώς στην Ελλάδα.

Το 1925 βρέθηκαν ξανά. Ο μαστρο-Θανάσης, που είχε αναλάβει το κουμάντο στο καμίνι που είχε ο πατέρας του, ήρθε στην Καλαμάτα με ένα βαποράκι φορτωμένο τούβλα και κεραμίδια,

παραγγελμένα από κάποιον που έχτιζε ένα εργοστάσιο. Όταν εμφανίστηκε στο καφενείο, ο Στέλιος κόντεψε να λιποθυμίσει από τη χαρά του. Ίδια πάστα οι δυο τους· για το φουστάνι και για την κραιπάλη πετούσαν τη σκούφια τους. Μια βδομάδα δεν αφήσανε καμπαρέ και ταβερνείο που να μην περάσουν. Ολημερίς κι ολονυχτίς ντόλτσε βίτα, συζήτηση για τα παλιά και πióμα μέχρι τελικής πώσης. Όταν ο μαστρο-Θανάσης εδέπεσε κάποια στιγμή και γύρισε πίσω, ο πατέρας του κόντεψε να τον διώξει από το σπίτι. Όχι μόνο είχε φάει τα λεφτά από την παραγγελία, αλλά γύρισε και φεσωμένος. Από τότε αυτό το βιολί γινόταν τουλάχιστον δυο φορές τον χρόνο. Πότε στην Αθήνα και πότε στην Καλαμάτα ξέδιναν για τα καλά. Ανύπαντροι βλέπεις και οι δυο τους, εργένηδες εκ πεποιθήσεως· όλη τους η έγνοια ήταν η καλοπέρασή τους.

Μετά την κήρυξη του πολέμου από τους Ιταλούς χάθηκαν πάλι. Ποιος είχε το μυαλό του τότε στα γλέντια; Ο μαστρο-Θανάσης στάθηκε πάλι πιο άτυχος από τους δυο. Οι κατακτητές, εκτός που επιτάξαν το σπίτι του και το καμίνι του, στο μεγάλο μπλόκο της Κοκκινιάς, τον Αύγουστο του '44, τον συνέλαβαν και τον έκλεισαν στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου. Τι στρατόπεδο δηλαδή, κολαστήριο καλύτερα. Κάθε μέρα, μέχρι την ώρα που οι Γερμανοί ξεκουμπίστηκαν, έπαιρναν κόσμο για εκτέλεση. Κάθε μέρα δεν ήξερε αν θα είναι στους επόμενους που θα εκτελεστούν για αντίποινα. Μα αυτοί οι τρεις μήνες που έμεινε κλεισμένος εκεί του κάνανε καλό, έτσι ισχυρίζεται τώρα. Του ανοίξαν τα μάτια, έμαθε να σέβεται και να αγαπάει τον άνθρωπο. Μα πιο πολύ έμαθε να σέβεται, κι ας μη συμφωνεί μαζί τους, τους κομμουνιστές. Και δεν είναι ο ηρωισμός τους που θαυμάζει, τέτοιοι έδειξαν όλοι οι Έλληνες. Όσοι πήγαιναν για εκτέλεση, ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων, τραγουδώντας πήγαιναν. Κάθε που τα θυμάται του σπκώνεται η τρίχα. Να βλέπεις ανθρώπους που ήξεραν ότι σε λίγη ώρα δεν θα ζουν να τραγουδάνε λες και πάνε σε γλέντι. Η οργάνωση και η ανιδιοτέλεια όμως των κομμουνιστών τού έκανε τρομερή εντύπωση. Το δόγμα τους ήταν πως όλα πρέπει να μοιράζονται. Από το ψωμί και το τσιγάρο μέχρι την πείνα και το ξύλο, όλα πρέπει να είναι ισομερώς κατανεμημένα. Και στο «ισομερώς» συμπεριλάμβαναν όλους του φυλακισμένους, όχι μόνο τους ομοϊδέατες τους. Εντυπωσιάστηκε μάλιστα τόσο

πολύ, που παραλίγο θα γινόταν και ο ίδιος κομμουνιστής. Μετά όμως το μετάνιωσε. Ήταν πολύ μεγάλος για να αλλάξει πεποιθήσεις. Γι' αυτόν ο Βενιζέλος, κι ας μη ζούσε πια, θα ήταν πάντα η ιδεολογία του.

Το πρώτο φως έκανε την εμφάνισή του. Ο μαστρο-Θανάσης σταμάτησε τη διήγησή του και πήγε στο μεγάλο κλουβί με τα πουλιά που είχε στη μια άκρη της αυλής. Αφού πρώτα έλεγξε αν έχουν νερό και τροφή, έπιασε να τους σφυρίζει. Αμέσως αυτά άρχισαν να κελαπδάνε, κάνοντάς τον να χαμογελάσει πλατιά. Γύρισε στον Μηνά:

– Βλέπεις, ρε, στο κλουβί είναι τα πουλιά κι όμως κελαπδάνε.

– Δεν έχουνε μυαλό τα πουλιά...

– Κρίμα, ρε, και σε πέρναγα για ξύπνιο. Τα πουλιά δεν έχουνε μυαλό; Ξέρουνε να ζούνε τα πουλιά, όχι σαν κι εσένα.

– Εγώ είμαι απδόνι. Δεν κάνω στο κλουβί, αστείευτηκε ο Μηνάς.

Ο μαστρο-Θανάσης χαμογέλασε και πήγε από πάνω του:

– Να σε χέσω, απδόνι της κακιάς ώρας. Μπρος, δουλειά! Κι άμα κελαπδήσεις καλά σήμερα, το βράδυ μάς βλέπω για το κουτούκι του Ανέστη.

– Μα...

– Άσ' τα μα και τα μου, ξέρω γω. Εκεί μέσα όλο δικοί μας μαζεύονται. Να σε βγάλω να ξεσκάσεις μια στάλα, γιατί θα μου ψοφήσεις στο κλουβί και δεν θα ξέρω πώς να δικαιολογηθώ στον φίλο μου...

Έξω βράζανε και οι πέτρες. Τέτοιος ζεστός Ιούλης χρόνια είχε να φανεί. Ολοένα έβγαινε στην πόρτα του καφενείου αγναντεύοντας τον δρόμο. Όσο δεν την έβλεπε, τόσο ξεφυσούσε. Χίλιες φορές την παρακάλεσε να μη βγαίνει με αυτή τη ζέστη. Πού ακούστηκε γκαστρωμένη γυναίκα να γυρίζει μες στο λιοπύρι; Θα τον ξεκάνει αυτή η ξεροκεφαλιά της, θα τον στείλει πριν την ώρα του. Της είπε να πηγαίνει αυτός να ρωτάει; Δυστυχώς δεν παίρνει από λόγια. Ό,τι μάθει θέλει να το ακούσει η ίδια, με τ' αυτιά της. Λες κι αν πάει αυτός θα της πει ψέματα. Εντάξει, αγωνιά για τους δικούς της, θέλει να μάθει αν ζουν. Από τότε που κάποιοι άρχισαν να επιστρέφουν από τα στρατόπεδα της Γερμανίας άλλη έγνοια δεν